

SHQIPJA NËNA e GJUHËVE

VËSHTRIM MBI GJUHËN SHQIPE

ku tregohet natyra e saj si gjuhë e zanafillës dhe gjurmohet lashtësia e largët, deri te pellazgët, frigjtë, maqedonasit dhe eolët primitivë dhe që është, në pjesën më të madhe, nëna e gjuhës së lashtë greke.

XHUZEPE KRISPI

Profesor i letërsisë greke
në Universitetin e Studimeve të Palermos
Palermo 1831

DY FJALË PËR AUTORIN

Xhuzepe Krispi (Giuseppe Crispi), i njohur në komunitetin arbëresh të Italisë me emrin Zef Krispi, lindi në vitin 1781, në një fshat arbëresh të Sicilisë dhe në një familje të njohur intelektualësh, nga e cila doli dhe Françesko Krispi, ish-kryeministër i Italisë, xhaxhai i të cilit ishte Xhuzepeja. Familja Krispi kishte emigruar në Itali qysh në vitin 1467.

Xhuzepeja e nisi karrierën si prift dhe, më pas, punoi si profesor i gjuhës dhe letërsisë greke në Universitetin e Palermos. Njëherësh mbante postin e rektorit të seminarit grek atje.

Ka botuar disa studime e libra si: "Memorie storiche di talune costumanze appartenenti alle colonie greco-albanesi di Sicilia" - "Kujtime historike mbi disa zakone të kolonive greko-shqiptare të Sicilisë". Palermo 1853, "Canti degli Albanesi di Sicilia", një përmbledhje këngësh popullore shqiptare të shoqëruara me përkthimin italisht të tyre, botuar në 1857.

Punimi i tij më i shquar në fushën e gjuhësisë dhe albanologjisë është, pa dyshim, "Memoria sulla lingua albanese", i cili u botua në Palermo më 1831

dhe të cilin po e sjellim në shqip nën titullin "Shqipja - nëna e gjuhëve". Përmes këtij libri, ai përpiqet të japë një provë më shumë për prejardhjen pellazgjike të popullit shqiptar, këtë herë duke u mbështetur jo te arkeologjia, por te gjuha, duke krahasuar fjalë të lashta të shqipes me hebraishten, greqishten e vjetër, maqedonishten e vjetër dhe etruskishten.

Në studim, shqipja shihet si një gjuhë që nuk e ka prejardhjen nga asnjëra prej gjuhëve të tjera të familjes së gjuhëve të rajonit ndërsa karakteri indoevropian i saj u përcaktua pikërisht rreth asaj kohe kur është shkruar ky libër. Pavarësisht klasifikimit, problemi i origjinës së shqipes ka qenë një nga problemet më intriguese për gjuhëtarët.

Nga argumentet që kanë përdorur gjuhëtarët në studimin e vijimësisë së gjuhës nga pellazgjishtja te ilirishtja dhe te shqipja, Krispi ka shfrytëzuar mirë disa prej tyre si: faktin që shqiptarët banojnë në të njëjtat troje të ilirëve e pellazgëve dhe se historia nuk njih lëvizje të shqiptarëve nga vise të tjera për t'u vendosur në tokën e sotme, faktin që shumë emra njerëzish, vendesh apo sendesh shpjegohen përmes shqipes apo, ndonjëherë, janë shqip, dhe se marrëdhëniet e shqipes me greqishten e vjetër dhe latinishten tregojnë që shqipja ka formuar fqinjësi me këto gjuhë.

Kjo teori e vijimësisë pellazgo-iliro-shqiptare mbështetet aso kohe edhe nga studiues të tjerë si arbëreshi Anxhelo Mashi (Angelo Masci) apo ndryshe Ëngjëll Mashi, nga gjeografi Konrad Malte-

Brun, i cili identifikoi gjuhën e vjetër shqipe si pellazgjishte në disa studime të tij. Këtij autori i referohet një numër të madh herësh Krispi në këtë libër të tij.

Por Krispi nuk pati vetëm “mësues”, por edhe “nxënës” ose pasues. Studiuesi albanolog Johan Georg fon Han (Johann Georg von Hahn) në librin e tij “Studime Shqiptare” (“Albanesische Studien”) të vitit 1854, e identifikoi përsëri gjuhën e lashtë shqipe me pellazgjishten, duke mbështetur, edhe një herë, sugjerimet e Xhuzepe Krispit.

Albanologu dhe studiuesi arbëresh Xhuzepe Krispi vdiq në vitin 1859.

Në Palermo, një nga rrugët e qytetit mban sot emrin e tij.

Taulant Hatia

Do t'ju flas këtu për një gjuhë pak të njohur nga studiuesit, për arsyen se ajo vetë nuk ka pasur shumë studiues, një gjuhë që ka alfabet por, ashtu si dhe vetë karakteri i saj, ende nuk është përcaktuar dhe vendosur mirë (a). E megjithatë, kjo gjuhë është jashtëzakonisht e përhapur në rajonet lindore, ku flitet në disa provinca.

Kjo gjuhë është shqipja, që e merr emrin nga Shqipëria, ku edhe mbizotëron, por që flitet edhe në Epir (ku quhet edhe epirote), në Maqedoni dhe në disa vende të tjera, si në disa pjesë të Rumelisë, të mbretërisë së Serbisë, në disa pjesë të Bullgarisë e të Dalmacisë dhe, së fundi, haset edhe në shumë fshatra të Napolit dhe në katër të Sicilisë.

(a) Në librat shqiptarë të shtypur nga Propaganda (Kongregacioni i Shenjtë i Përhapjes së Fesë - departament i Vatikanit. shën. përkth.), përdoret alfabeti i sotëm italian, të cilit i janë shtuar katër shkronja të veçanta. Shqiptarët kanë përdorur për të shkruar edhe alfabetin grek, të cilit i kanë shtuar disa karaktere të veçanta. Por ekziston edhe një alfabet priftëror apo kishtar, i përbërë nga tridhjetë shkronja, të cilat u përgjasojnë mjaft karaktereve fenikase, hebreje, armene e palmerine; disa edhe shkrimet me hieroglifet hieratike (hieroglifë

Duke gjurmuar origjinën e gjuhës greke, është një gjë e bukur të shohësh se si ajo të kthen, në pjesën e saj më të madhe, te shqipja. Si nuk u dashka, pra, të ngjallë një interes të madh kjo gjuhë, mbase më e

të thjeshtuara egjyptiane. shën. përkth.), pak karaktereve bullgare dhe mesogotike, por që u mungon ajo që do ta ngjallte më tepër kureshtjen tonë, pra ngjashmëria me karakterin pellazg, etrusk dhe runik. Shkrimi nuk është astiform, por mbizotëron vija e drejtë, si në dorëshkrimet greke; prandaj besojmë se, siç është në formën e sotme, ky shkrim është vepër e priftërinjve të krishterë, ose të shekullit të dytë, në kohën e përhapjes së krishtërimit, ose të shekullit të nëntë, kur kisha e krishterë e shqiptarëve u bashkua përfundimisht me kishën romane. Ky alfabet, megjithatë, përmban disa elementë të alfabeteve pafundësisht më të lashta të përdorura në Iliri, në Maqedoni dhe në Epir. Malte-Brun, Gjeografia Universale, Pjesa 6, faqe 255, Milano 1828, përkthim nga frëngjishtja.

Shkronjat e alfabetit në librat shqiptarë, të shtypur me urdhrin e Propagandës, janë njëzetetete: a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, x, y, z, dhe këtyre u janë shtuar ̄, ̄̄, ε, ϑ, λ.

Shihni vërejtjet gramatikore mbi gjuhën shqipe të P. Françesko Maria nga Leçe. Romë. Shtypshkronja "Sacra Congregatio de Propaganda Fide", 1716.

E para është dh, për shembull ̄iét (dhjetë). E dyta është si tingulli grek ζ (z) i shqiptuar mes dhëmbëve, pra th: ̄̄om (them). E treta është z e butë si te fjala εot (zot, zotëri). E katërta është y, si e gjuhës frënge. E pesta është ll. Unë do të

lashtë se greqishtja dhe, në thelb, *gjuha me të cilën flitej në shekujt para Homerit* (a), kjo gjuhë që, edhe sikur të ishte një *e folur gjysmë-greke*, përsëri prej saj, edhe pse jo plotësisht, të paktën në pjesën më të madhe, ka rrjedhur gjuha e helenëve, dhe e cila *nuk ndryshon rrënjësisht nga gjuha më e lashtë, më e palatuar dhe më njerërore që flisnin pellazgët?* (b)

Për të vërtetuar këtë, mendoj se, së pari, është i nevojshëm shqyrtimi i natyrës së gjuhës shqipe të zanafillës dhe, po ashtu, i ndonjë gjuhe tjetër të lindur

përdor këtë alfabet. Ndonjëherë dubet shprehur dhe tingulli grek X (q) dhe kjo shkruhet ch. Ka edhe një e të mbyllur që shënohet ë.

Në bibliotekën e këtij Seminari greko-shqiptar ndodhet edhe dorëshkrimi i një fjalori italisht-shqip dhe shqip-italisht me një përmbledhje gramatikore në fund. Në përmbyllje shkruhet: Autor: Katelano Monako Baziliano di Mexozhuzo dhe Arqipeshkv i Durrësit. Aty janë futur dhe disa këngë shqiptare, por të shkruara me alfabetin grek. Te zoti Andrea Keta gjeta dorëshkrimin e një fjalori të ngjashëm, të hartuar nga meshtari Nikollë Keta, xhaxhai i zotit Andrea. Që të dy janë shkruar me alfabetin e sotëm italian, sipas atij që përdor Propaganda, ku, në 1635, u shtyp edhe një fjalor me titull: Dictionarium Latino-Epiroticum una cum normullis usitatoribus loquendi formulis. Per R.D. Franciscum Blanchum Epirotam Coll. De Propag. Fide alumnus. Por ky fjalor është shumë më i varfër se dy të tjerët që përmenda më lart.

(a) *Malte-Brun në veprën e cituar, lib. 199, faqe 243.*

(b) *Po aty, Malte-Brun.*

po aq herët sa ajo, siç është hebraishtja.

Së dyti, vlerësoj se duhet nxjerrë në dritë fakti që dardanët frigj dhe pellazgët, popuj, pa dyshim, më të lashtë se helenët, kishin të njëjtën gjuhë, gjurmët e së cilës vërehen sot te gjuha shqipe dhe se gjurmët e disa zakoneve frigje, bashkë me ato të gjuhës, mund të jenë ruajtur që nga kohët e sovranëve maqedonas, sepse kombi i lashtë i ruan, si gjuhën, ashtu dhe zakonet, ndërsa helenët u ndanë prej të vjetërve duke u qytetëruar dhe duke kultivuar të folurën e quajtur, më pas, *greko-helene*.

Në këtë mënyrë, rezulton se gjuha shqipe ka qenë një nga trungjet e parë, prej nga buroi më pas ajo gjuhë hyjnore e helenëve që mahnit dhe kënaq pa pushim të gjithë njerëzit me shije. Ngaqë jetonin të veçuar, të ndarë dhe si barbarë, së pari pellazgët *nomadë*, të cilët nuk kishin banesa fikse, dhe pastaj, edhe maqedonasit dhe epirotët që flisnin ende atë gjuhë të lashtë, e mbartën atë, në pjesën më të madhe, të palatuar dhe barbare, deri në gojën e shqiptarëve të ditëve tona.

Së fundi, për të vërtetuar atë që pohova më sipër, do të sjell këtu edhe rrënjët më panjohura të gjuhës greke që gjenden në gjuhën shqipe, duke bërë dallimin e tyre nga fjalët e sotme greke, të cilat janë ndërfutur më vonë, ku duket edhe se janë po të njëjtat rrënjë që kanë shërbyer si tema për fjalët e gjuhës *heleno-greke*. Disa të tjera do t'i krahasoj me rrënjët e latinishtes së vjetër, përsëri për të njëjtin qëllim, që të tregoj se shqipja është gjuha e kohëve aq të lashta

sa nuk mbahen mend.

Është debatuar shumë mbi origjinën e gjuhëve dhe krijimin e tyre; janë sajuar hipoteza për të treguar se origjina e tyre ka qenë njerëzore. Ka edhe nga ata që, në themel, besojnë te origjina hyjnore e gjuhëve dhe e përsërisin këtë qysh nga paraardhësi ynë më i hershëm, të cilit vetë Zoti i dha gojë e gjuhë të folur, ose të paktën, elementë të saj. Por, sido që të jetë, nuk ka pikë dyshimi se gjuha, qysh në lindjen e saj, jo vetëm që duhet të ketë qenë e kufizuar, por e krijuar nga fjalë të shkurtra dhe e bollshme në fjalë njërrokëshe. Duke supozuar se dy individëve u duhet të shprehin mendimet e tyre, së pari duhet hamendësuar madje se ata i kanë shprehur ato me gjeste (të cilat, natyrshëm, i kanë dhënë jetë, fillimisht, gjuhës së gjesteve) dhe pastaj me zë. Ky zë i artikuluar pa ndonjë përpunim e pa ndonjë studim, nuk mund të përfytyrohet se është shprehur ndryshe veçse si një thirrje e vetme, ose dhimbjeje, ose kënaqësie dhe, më pas, me rrokje të shkëputura ose të pazëshme, pra, si fjalë me një ose me dy rrokje, deri sa, më në fund dhe pak nga pak, u kalua në formimin e fjalëve më të gjata. Edhe sikur të pranojmë se rudimentet e para të gjuhës paraardhësve tanë ua dha Zoti dhe se këto gjenden sot në gjuhën hebreje, nuk mund të hamendësojmë, megjithatë, siç e thotë një shkrimtar i shquar, se atyre iu dha menjëherë, qysh në fillim, një gjuhë e përsosur. Kështu që, kjo gjuhë e papërsosur përmbante disa kufizime dhe, përveçse duhej të ishte natyrshëm e varfër, duhej të përbëhej dhe

nga fjalë të shkurtra, siç shihet edhe në gjuhën hebreje, rrënjët e së cilës zakonisht nuk e kalojnë numrin prej tri bashkëtingëlloresh.

Gjuha për të cilën po flasim këtu përmban aq fjalë të shkurtra, njërrokëshe, madje edhe të pazëshme, saqë gëlon prej tyre; dhe, duke treguar kujdes ndaj atyre që i ka krejt karakteristike të vetat (sepse përmban edhe shumë fjalë nga gjuhët e tjera), rrjedh se ajo ka natyrën e një gjuhe primitive ose është primitive.

Nga pjesa më e madhe e studiuësve, nuk vihet në dyshim se gjuha hebreje është gjuha e parë. Edhe historia e shenjtë (a) na tregon se, para rrëmujes babilonase, të gjithë njerëzit flisnin një gjuhë ndërsa, pas ngatërrimit, dolën gjuhë të ndryshme: disa prej tyre i ngjanin hebraishtes, sidomos ato të popujve pranë Babilonisë, prej nga rrodhën të gjitha të folurat. Të tilla ishin gjuhët kaldaike, arabike, siriake dhe etiopiane (b).

Kështu, shqipja konsiderohet, për nga pastërtia, e krahasueshme me hebraishten dhe me gjuhën kaldaike. Të krijohet një përshtypje e fortë sikur fjalët e shkruara në mur kundër Baltazarit, mbretit të kal-

(a) *Zanafilla 11.2 dhe v. 6 si dhe Jozefi, lib.1 kundër Apiones, ku citohen fjalët nuk e di se të cilës profeteshë: πάντων ὁμοφόνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ὠκοδόμησαν.*

(b) *Walton proleg. S. Scripturae.*

denjve dhe, të interpretuara nga Danieli (a) *farsin u techel mene mene* (*), tingëllojnë në veshë sikur të ishin shqip dhe kjo përforcohet përherë e më shumë, sa më shumë i afrohemi kuptimit të tyre, pra: *manë manë* - duke matur, mat e mat, *ti chel* - ti sjell, *farsin* - fare, farsoj, asgjë (b). Dhe në fakt, është plotësisht e besueshme që këto fjalë të jenë pikërisht shqip ose t'i përkasin gjuhës shumë të lashtë epirote (c) të cilën vetëm Danieli e njihnte dhe e kuptonte, ndërsa

(a) *Danieli. 5. 26. numeravit numeravit, ponderavit, et dividunt: ose numera numera, appende et disidentes. Persae et Medi.*

(*) *Për të mos përdorur karaktere hebraike, kemi përdorur shkronjat latine por kemi ndjekur mënyrën hebreje të renditjes së fjalëve nga e djathta në të majtë.*

(b) *Përkon me përkthimin suspensus es in statera, et inventus es minus habens. Haec interpretatio sermonis Mene. Numeravit Deus regnum tuum, et complevit illud. Techel appensus es in statera, et inventus es imminutus. Peres divisum est regnum tuum et datum est Medis et Persis. Po aty 5.16.17.18.*

(c) *Cum adhuc maneant in Europa quatuordecim linguae praeter latinam quas matrices appellat Scaliger de linguis Europae (mes tyre numërohet dhe epirotja e lashtë) Has enim omnes (excepta Arabica, et ut quidam volunt Hungarica) certum est fuisse in Europa durante Romanorum Imperium, plerasque etiam inter Imperii fines. Sic Epiroticam linguam adhuc retinent Epiri montium incolae. (Deri tani, në Evropë ka 14 gjuhë të tjera, veç latinishtes, që Skaligeri i quan baza*

dijetarët e mbretërisë së kaldejve nuk mund t'i kuptonin.

Por, për ta parë më nga afër gjenialitetin e kësaj gjuhe epirote të shkurtër, njërrokëshe dhe kaq energjike, që më shumë shpreh vetëm tinguj se sa fjalë, do të më pëlqente të shtoja këtu disa rreshta mbi përkthimin e pjesës kryesore të kreut të tretë të Kantikës, aty ku nusja ankohet që ka kaluar natën duke kërkuar të dashurin e saj dhe nuk e ka gjetur dot atë. Pikërisht këtë dua të bëj, sepse, meqë gjuha hebreje shpreh me pak fjalë shumë mendime, e vendosur përballë saj, do të dukej më mirë dhe më qartë se në ndonjë krahasim tjetër, se si gjuha shqipe hahet me gjuhën hebreje për sa i përket fjalëve të shkurtra, madje, me më pak fjalë, ajo ngërthen më shumë gjëra dhe, në këtë mënyrë, atë mund ta vendosim në kategorinë e gjuhëve natyrore (a):

bikascti balleloth miscchabi Hal
bikascthiu: naphsci sceaaba eth
na akuma: metzathiu lo ve
... bahir asobeba va

të gjuhëve evropiane (mes tyre numërohet dhe epirotja e lashtë). Në fakt, të gjitha (përveç arabishtes dhe hungarishtes) u futën në Evropë gjatë Perandorisë Romake, shumica brenda kufijve të Perandorisë. Ndërsa gjuha epirote vazhdon të banojë në malet e Epirit. Walton në librin e përmendur.

(a) *Maxime naturales linguas illas esse, quae paucis verbis multa comprehendunt (gjuhët më natyrore janë ato që përmbajnë shumë fjalë të shkurtra). Postellus de originibus linguarum.*

Me stat tim në nat chercova atë
ghi dô zëmëra ime: e chercova
as ghieta: 'nciume naní 'mbë kambë,
e vete për në Giutet... etj (a)

Sikur të merrje në dorë lapsin e të numëroje rrokjet në të dyja shkrimet, do të shihje se në gjuhën shqipe janë më pak se në atë hebreje, duke llogaritur edhe të pazëshmet.

Por, për të treguar edhe më mirë natyrën origjinare të gjuhës për të cilën po flasim, këshilla më e mirë do të ishte të ndiqnim krahasimin me hebraishten.

Një gjuhë mund të ngjasojë me një tjetër ose për nga karakteri i ngjeshur (cilësi që e kemi treguar), ose nga tingujt, ose në vetë fjalët, ose në sintaksë. Meqë tingëllimi varet nga zanoret që ka, mund të jetë gjë e mirë të shqyrtohen zanoret e njërës dhe të tjetrës gjuhë, që kemi marrë përsipër të krahasojmë.

Zanoret, në thelb, janë pesë: a, e, i, o, u. Por ato mund të jetë ose të gjata, ose të shkurtra dhe, sa më shumë të kalojnë shkallëzimin nga e shkurtra te e gjata, nga ato pesë zanore mund të përftohen shumë të tjera, nëse këtë e ka kërkuar përdorimi i një gjuhe të dhënë.

Gjuha hebreje ka trembëdhjetë zanore. Duhet thënë se ato pesë zanore janë shndërruar në trembëdhjetë sipas rastit kur tingulli i shqiptuar është herë më i gjatë e herë më i shkurtër. Megjithëse nuk është

(a) Giutet ose G8utet është qytet, në gjuhën shqipe.

thënë se ndarja e zanoreve hebreje në trembëdhjetë është një gjetje masoretike e ndërfitur me pikësim, unë mendoj se pikat nuk kanë qenë asgjë tjetër veçse shenja që mbanin më fort tingullin e zanoreve, i cili rrezikonte të humbiste kur gjuha niste të zvetënohej. Duke arsyetuar në këtë mënyrë, mund të arrijmë në përfundimin se trembëdhjetë zanoret i përkasin dhe janë tipike për gjuhën hebreje dhe mund të themi se hebrenjtë, mes zanoreve të shkurtra, të gjata dhe tepër të gjata, përveç atyre të pazëshme, i ndanin pesë tingujt e zërit në trembëdhjetë të tillë, mes tonesh dhe gjysmëtonesh, nëse më lejohet të përdor këto fjalë, të marra hua nga muzika.

Edhe në gjuhën shqipe, zanoret ndryshojnë dhe, nga pesë, bëhen shumë më tepër. Ja shembujt (a):

Në fjalën *amë* - nënë, a-ja nuk është e hapur, por i ngjan një tingulli mes a dhe e: *aemë, amë, emë*. Te fjala *ata*, të dyja a-të janë të gjata. Te fjala *baame* - e bëme, veprim, nuk janë të hapura, por i afrohen e-së së pazëshme. Te *ati* - ati, babai, a-ja duhet shqiptuar shpejt. Te *ar* - ar, flori, shqiptimi i a-së duhet të jetë ndryshe nga ai i fjalës *ar* - arrë, dhe *ar* - arë. Te *ar* (flori) shqiptohet më shpejt se te *ar* (arrë), ku a-ja duhet zgjatur disi, duke dyfishuar edhe r-në, ndërsa *ar* (arë) duhet shqiptuar sikur të jetë shkruar *are*.

E-ja te *e para, e mira*, ka një tingull natyror. Te fjala *gurete* - gurët, i përngjan zanores së pazëshme. Te *grue* - grua dhe te *εogne* - zonjë, afron nga a-ja.

(a) Shih vërejtjet e mësipërme të P. nga Leçe.

Në fakt, këto fjalë shqiptohen shpesh edhe *grua*, *εogna*. E-ja te *hem Pietri*, *hem Pali* është e shkurtër. E-ja te *e more* është e shpejtë ndërsa te *moré*, shumë e gjatë.

I-ja shqiptohet e gjatë, sikur të jetë e theksuar, në disa emra familjeje, si Vladagni, Zumi, dhe në *sctpi*, që thuhet edhe *scpi* - *shtëpi*. I-ja te *i ti* - *ji ti*, është shumë e gjatë, aq sa në gojën e disave, tingëllon sikur të ishte *ijë ti*. E njëjta gjë ndodh me fjalën *ieta* - *jeta*, që shqiptohet edhe *jeta*.

O-ja te *more* është e gjatë, si te fjala *dó*, një lidhëz veçuese kjo: *dó ti*, *dó ai* - *ose ti*, *ose ai*, ose që përkthehet, *dëshiron*, *do ti*. Te *kroi*, ajo ka një tingull natyror, te *jo* ka një tingull të gjerë.

U-ja te *u*, që do të thotë *unë*, është e shpejtë, si dhe te *ju*. Te *u* që shërben për foljet jokalimtare dhe që shprehet në rregullat dhe kohët e pësore, është zanore e shkurtër, madje shumë e shkurtër, për shembull: *me u* 'mreculuem - të mrekullohesh, *me u* *dasciume* - të duhesh. Në fakt, disa e shqiptojnë sikur të ishte *e* e pazëshme, duke thënë *me të* 'mreculuem, *me të* *dasciume*. Ndonjëherë, ka një tingull natyror si te fjala *turk*.

Së fundi, gjuha shqipe ka edhe një variant të u-së që i ngjan u-së franceze, ndoshta pak më të shkurtër, ose asaj milaneze. Për të shkruar këtë tingull është futur një shenjë, një shkronjë tjetër: *ɤ*, për shembull, *aɤ- ai*, ku u-ja është kaq e shpejtë saqë i afrohet i-së, madje qytetarët dhe fshatarët e zonave fushore e shqiptojnë *ai* atë fjalë që malësorët e maleve përmbi

Shkodër e shqiptojnë *au*.

E njëjta gjë ndodh me *sni, ts, sti*, fjalë që disa i shqiptojnë *ini* ose *jini, iti* ose *jiti, tii* ose *tijë*.

E-ja e pazëshme është shumë e përdorur në gjuhën shqipe, ashtu si dhe në gjuhën hebreje. Kjo është një pikë tjetër ngjashmërie mes dy gjuhëve.

Lidhur me zanoret, prej nga rrjedhin tingujt e gjuhëve, ia vlen të theksohet se, sa më të papërcaktuara që të jenë ato, aq më origjinare janë gjuhët dhe aq më shumë i afrohen natyrës; prandaj, kush flet sipas natyrës, e hap gojën e i shqipton ato sipas qejfit, në mënyrë të papërcaktuar qartë. Pikërisht prej kësaj, besoj unë, ka lindur dukuria që, në gjuhën hebreje, shqiptimi i zanoreve i lihet i lirë në dorë gjithsecilit duke shkruar në letër vetëm bashkëtingëlloret. Kjo gjë, jo vetëm që sjell një lloj variacioni në gjuhë, por është edhe një burim bukurie, sepse largon monotoninë e shkaktuar nga një numër i pakët dhe i përcaktuar zanoresh. Por mund të ngjallë edhe ngatërresa dhe të dëmtojë saktësinë. Prandaj, duke ditur këtë të vërtetë, kërkohet që të përcaktohet tingulli i zanoreve në gjuhë dhe të frenohet, kështu, lejimi i të folurit vulgar, që i ndryshon tingujt pa kufij.

Kështu që kam arritur në përfundimin se tingujt, në gjuhën shqipe, duke qenë të shumtë dhe të papërcaktuar, na qartësojnë natyrën origjinare të saj, siç është, pa dyshim, vetë gjuha që Zoti i dha njeriut të parë.

Le të flasim pak tani për fjalët që ka gjuha shqipe,

rrënjët e të cilave gjenden edhe në gjuhën hebreje.
Po jap disa shembuj:

bal, në gjuhën kaldaike, do të thotë *zemër, shpirt*,
thua jse sikur t'u kemi ndërruar vendet shkronjave
për të marrë fjalën hebreje *leb*. Në shqip, *bal* do të
thotë *ballë, kokë*, që është vetë selia e shpirtit.

bar - bir, në gjuhën kaldaike, *beri - bijtë e mi*, Prov.
31.2. Shqiptarët thonë *bir, biri*.

bara - fushë, në gjuhën kaldaike. Në shqip, *bar* do
të thotë *bar, barishte*, që është analoge me *bar - grurë*,
në gjuhën hebreje.

barâ - krijoi, bëri, dhe në shqip *bërë*.

bana - ndërtoi, ngriti, ngjan me *bën*.

achan - qëndron dhe, në paskajore, *meachen*, në
shqip thuhet *më vet chenë* - që qëndron vetë, më vete.

barach - bekoj dhe, në paskajore, *pahul, beruch*,
ndërsa në shqip, për metatezë, *becuer - bekuar*.

kever - varr, nga folja *kavar*, në shqip thuhet *var*.

isc - është, në shqip thuhet *isch - ishte*.

remija - gënjeshtër, e pavërtetë, në shqip *erremia - e
rremja, rrena*.

gebar - burrë, në shqip *bur (a) - burrë*.

bach - te ty, që mund të jetë e njëjtë me fjalën shqipe
basch - bashkë, me ty.

hotam - ata, në shqip: *hatá - ata*.

sciucha - priret, anohet, por përdoret dhe për një
gjë që po shuhet, për shembull, *beta mavet el sciucha*

(a) *gebar, άνήρ (anir) në greqisht, dhe άνάρ (anar) në
dialektin grek eolik, janë fjale analoge.*

chi. Në shqip do të thuhet: *vete të sciuchet stpia e tii* - po shubet shtëpia e tij.

jarâ - u hodh, ra, në shqip, *ra*.

pat - kafshore (buke), *mipitó* - kafshorja e tij, në shqip *pita* është një lloj buke.

scetija - pije, në shqip *etija* - etje.

Kanë ngjashmëri edhe këto fjalë, megjithëse njëra shpreh shkakun e tjetrës:

derech - rrugë, në shqip *deer* - derë, portë.

zina - shqyt, mburojë, por në gjuhën kaldaike merret për e ftohtë: *seleg azina cha* - e ftohtë si bora, në shqip, *zin* - ftohtë.

chapar - gërmova, në shqip *chapn* - hap, ndaj.

kasc - kashtë, byk, në shqip *casct* - kashtë.

macharesciat - shat ose plor, ndërsa shqiptarët i thonë *sciat* - shat.

Mund të rreshtoja këtu edhe shumë fjalë të tjera shqiptaro-hebreje, sikur të mos ndjeja se po zgjatem shumë në këtë pikë.

Tani po kaloj në një krahasim të sintaksave.

Një gjuhë, siç e thamë më sipër, mund të ngjasojë me një tjetër nga ana gramatikore, për nga ana e ndërtimit. Dihet se ekziston një gramatikë e përgjithshme për të gjitha gjuhët, por secila prej tyre ka karakteristikat dhe veçantitë e saj. Pikërisht për këto karakteristika po flas këtu, të cilat mund të jenë të ngjashme me ato të një gjuhe tjetër. Kjo është një nga pikat ku, në një farë mënyre, shqipja i ngjan gjuhës së shenjtë.

Në vend të mbiemrit, duke bërë një perifrazë, hebrejtë përdorin emrin me parafjalët *be*, *mi*, *min*, për shembull, *jaar mi harjii* - luan i pyllit, pra pyllor, pyjor. Ndërsa shqiptarët thonë 'mpɔɔlie - pyjor, pra, në pyll, më pyll; *mi* ose *më* - mbi dhe *ɔɔlie* - pyll.

leazchir mizemor - psallm i mbajtur përmendësh, pra përdoret paskajorja në vend të mbiemrit. Në shqip, ngjashëm, thuhet: 'mbaitume mend - mbajtur mend, *cangh* 'mbaitum mend - këngë e mbajtur mend (përmendësh).

lahacor - e korra, të korrat. Shqiptarët, ngjashëm, do të thoshin: *tëë cort* - të korrat, koha e të korrave, në kohën e të korrave (a).

leimanot - për të numëruar, të numërosh, të matësh, në shqip, *të matnë* - të matësh, të numërosh.

mitronen - për të kënduar, në shqip, *me të chëntuar* - duke kënduar, për të kënduar.

leitgolel - për të dashur, dhe, në shqip *met* 'mberduar, paskajorja shpreh mënyrën përcjellore përmes shkronjës *lamed*, ashtu si në shqip përmes pjesëzës *met*. Kjo mënyrë ndërtimi haset edhe në gjuhën greke. Në përgjithësi, hebrejtë e shprehin përcjelloren me paskajore (ashtu si grekët) duke i shtuar asaj shkronjat *bachlam*, pra *bet. caf. lamed. mem*. Edhe shqiptarët bëjnë të njëjtën gjë, duke i vendosur përpara ose *më*, ose 'mbë.

haub - ai, ai vetë, me parashtesën *ha*, njësoj si shqip-

(a) Përveç kësaj, shihet edhe që *hacor* në hebraisht dhe *cuar* (kuar) - korr, në shqip, janë fjale shumë të ngjashme.

tarët që thonë *baí* -ai, me parashtesën *ba*.

bimot - *nënat* është shumësi i *hem*, *nënë*. I njëjti emër në shqip, *ëm* - *nënë*, e formon ngjashëm, *ëmat* - *nënat*. Për më tepër, fjala duket sikur është e njëjta në shqip dhe hebraisht.

bimaa - *nëna*, është krejt si në shqip *ëma* - *nëna*, ku mund të vihet re edhe zanorja që tregon rasën të e fundit *hem* - *nënë*, në hebraisht, *ëm* - *nënë*, në shqip: *bimaa* - *nëna* në hebraisht, *ëma* - *nëna* në gjuhën shqipe, apo epirote.

botó - *mua*, rasa kallëzore, si *atë*, në shqip, edhe kjo në rasën kallëzore.

metu - *me atë*, forma ablativë e krijuar me *me*, si në shqip *me të*, edhe kjo ablativë e formuar me *me*.

hotam - *ne*, shqip *ata*.

metham - *me ne*, shqip *me hatá* - *me ata*: prej ku rrjedh fjala greke μετά (*meta*) dhe μέ (*me*) - *me*.

Së fundi, të gjithë e dinë se, në gjuhën hebreje, fjalët e përbëra janë të rralla (a). Po ashtu, në gjuhën shqipe janë edhe më të rralla.

Kështu pra, kjo gjuhë është e ngjashme me hebraishten në ngjeshjen e saj, në tingëllim, në shumë fjalë dhe, pjesërisht, në ndërtim (b).

(a) Johan. Buxtorfi epitome Gram. Hebraeae.

(b) Malte-Bruni, duke bërë një dalje nga tema mbi natyrën gramatikore të kësaj gjuhe, pohon se "gjuha shqipe ka lidhje me latinishten, me greqishten dhe me sllavishten, por duket se është shumë më pak e pasur në forma se dy të fundit". Pastaj e përmbyll duke thënë se "gramatika e shqipes paraqet,

Ngaqë natyra e të folurës shqipe ka karakteristika të së folurës së zanafillës, rrjedh se ajo është më e lashtë se greqishtja.

Por, le të shohim një herë lidhjet e saj me gjuhën frigje, me pellazgjishten dhe me maqedonishten e lashtë, prej ku del në pah më nga afër unaza e lidhjeve më të hershme se me vetë greqishten.

Etnografia e Frigjisë dhe gjeografia e saj fizike na hedhin mjaft dritë mbi gjuhën e këtij populli. Fjala *frigj* ose *frigos*, shqiptohet me φ të frymëtuat, që, më pas, u bë *v* dhe frigjtë u quajtën edhe *vrighes* (a). Kjo fjalë ka kuptim në gjuhën shqipe dhe do të thotë *fryrës*, nga fjala *frin* - *fryn*. Ndoshta aludohet për përdorimin e fryrjes me kacakë nëpër furra, ngaqë frigjtë qenë të parët që punuan metale në zjarr. Për të konfirmuar këtë opinion, ia vlen të përmendet se ka ekzistuar një vend i quajtur *ophyr*, ose *obrygio*, që ngjan me fjalën greke $\acute{o} \pi\acute{\upsilon}p$ (*o pir*) - *zjarr*, ose *ophir*, që, në gjuhën hebreje, do të thotë *ar*, *flori*, dhe në gjuhën popullore quhet *obriz*, *ophirizum*, një vend në të cilin, brenda oxhaqeve me zjarr, veçohej ari nga rërat e lumenjve që merreshin nga

së bashku me një origjinalitet të madh, provat e thjeshtësisë së një populli, ashtu siç e krijuan ligjvënësit e saj të panjohur; të tillë duhet të kenë qenë edhe sistemet gramatikore të Orfeut, të Linos dhe të Kadmos. Vëllimi 6, lib. 119, faqe 253 dhe 255.

(a) Malte-Brun, Vëllimi 6, kreu 199, faqe 252.

Kaukazi.

Mund të nxirret edhe një etimologji tjetër nga fjala *Bryges*, siç quheshin popujt e Frigjisë, për shkak të veshmbathjes së tyre: *Breches*, *Bryges*, *Phryges*, që mbanin çorape apo brekë të gjata, nga fjala shqipe *brech* - *brekë*, prej ku, keltët thoshin *breeches* - *brekë* ose pantallona të ngushta, siç quhen edhe sot e kësaj dite nga anglezët, *broeches* nga bullgarët dhe *brog* nga cimbrët gjermanikë.

Nga vetë kjo fjalë *frigjo-shqiptare*, u quajt βρίκισμα (*vrikisma*) një lloj valleje frigje hareje e ngazëllimi që kërcëhej në festat e Bakusit dhe që, për shkak të shkundjes së veshjeve, apo brekusheve, gati thuhej *brechismata*, *shkundje e brekëve*: βρικίσματα (*vrikismata*), shpjegon Hezikiusi, ὄρχησις φρυγιάκη (*orbis is frigiaki*) do të thotë: *valle frigje*.

Nga frigtë, nga keltët ose nga shqiptarët, rrodhi më pas te latinët fjala *braca*, ndërsa, në Sicili dhe në Itali, fjalët *vrachi* dhe *brache*.

Për më tepër, frigtë koribantë quheshin edhe *haberi* që, si iberët aziatikë, dhe e kishin marrë këtë emër nga *bâri* - *bar*, sikur të quheshin *njerëz të barit*, një emër përshkrues për barinjtë *nomadë*. Mund të quheshin dhe *habôri*, pra *të borës*, *të dëborës*, sepse malet e tyre të Kaukazit dhe të Taurit qenë gjithnjë të mbuluar nga bora, që, në shqip, thuhet *borë*: prej nga ka rrjedhur dhe emërtimi i hiperborëve e i boriadëve në Trakë, ndërsa, në Maqedoni, i malit që i thonë *bora*, i erës *borea* dhe i një mbreti që quhej

Boris (a).

Koribantët quheshin edhe **gureti**, nga fjala **gur**, pra, banorë të gurëve e të vendeve me gurë. Ose quheshin **kuretë** nga fjala shqipe **cuar** - *korr*, duke aluduar për κύρα (*kira*) e tyre, pra për *qethjen*, njësosj sikur të quheshin **kuaretë** (b).

Koribantëve pastaj iu dha emri κόροι (*kori*) - *fëmijë, kalamaj*, dhe **Ibam** ose **Juvan**, ose **Ivan** që, duke e nxjerrë nga gjuha e sirianëve apo e filistenjve, fjala **jain** (c) është e barasvlershme me οίνος (*inos*) - *verë, Bakus*.

Nënat e tyre quheshin **mimallones** (d), një emër pezhorativ i fjalës **mëma** - *nënë*, ose quheshin kështu nga **mëma e lëne** - *nëna e lënë, e lojtur, e marrë* (e), ndërsa gratë quheshin me emrin **bassare** nga **bascia**, **vascia** dhe **vascias** - *vasha* (f). Në Lidia, edhe priftëreshat e Bakusit quheshin **bassaride** (g).

(a) Në librin "Historia e Maqedonasve" të të sipërpërmendurit Nikollë Keta, i cili gjendet në zotërim të nipit të tij, Andrea Keta.

(b) *Po aty (shih shënimin në faqen paraardhëse).*

(c) **Jain** - *verë në hebraisht.*

(d) Κλώδωνές τε καί Μιμαλλόνες (klodones te ke mimallones) *Plutarku te "Jeta e Aleksandrit"*.

(e) *Zoti Keta, në veprën e sipërpërmendur, e nxjerr etimologjinë nga mëma glioscia - nënë e lojtur, e roitur, e lënë.*

(f) *Po aty.*

(g) *Quheshin edhe rusciale, siç quhet Bakusi ruscial*

Koribantët ose kuretët, më në fund, kaluan në Kretë dhe i vunë malit në të cilin jetonin emrin Ida, duke i dhënë kështu të njëjtin emër që i kishin vënë edhe atij pranë Troades (në Frigji. shën. përket.), ndërsa ishulli u quajt Kretë, sikur të thuash **Kuretë**.

Por, ndoshta, emrat gjeografikë të Frigjisë dhe të Troades mund të shpjegohen më mirë në gjuhën shqipe.

Ilion, në të folurën shqipe, do të thotë vend i ngri-tur (a) dhe ne sot e dimë se qyteti Ilion ishte vendosur lart mbi kodra.

Mali Ida u quajt kështu sepse kishte ujë, pra *ujor*, gati sikur të thuash **udéo**, nga fjala shqipe *ue, uen - ujë*, fjalë prej së cilës rrodhi më pas *ύδωρ (idor)*. Dihet se, nga ai mal, dikur, derdeshin pesëmbëdhjetë lumenj (b). Kështu, siç thotë edhe Malte-Bruni, banorët e grykave të lumit Vistola u quajtën **Venedi**

nga fjala **rusc**, që në shqip do të thotë rrush, prej ku lindi fjala greke *ρώξ (roks)*, *rox*, *rosc*, *rusc*. Ka analogji dhe me hebraishten **tirosc** - musht. Shakulli apo kaceku me verë i Bakusit quhej *νώρισκος (noriskos)* nga *ρώξ*, *ρώσκος*, *ρίσκος (roks, roskos, riskos)* dhe në shqip ai quhet **roscech** - rrëshek.

(a) Malte-Brun. *Vëllimi 6, kreu 199, faqe 253.*

(b) ... aut aquosa - Raptus ab Ida. *Orat. od. XX, lib. III.* Aquosa, që kishte shumë burime uji në malin Ida. Celebrima fontibus Ida (Ida që shumë e famshme për burimet). Ovidi, "Metamorfozat" 11. 218. *πολυπίδαξ (polipidaks)* Homeri.

ose *Venedae*, e, më pas, *Uendë*, nga fjala shqipe *ue, uen - ujë*. Quheshin edhe *Udëi*, siç quheshin *Vedi* dhe *Udei* koribantët datilë, ngaqë ishin banorë të maleve me ujë Idëi (a).

Lumi Skamandro u quajt kështu, gati sikur thua *Skombandro*, pra që rrjedh nga shkrepat e shkëmbinjtë, sepse *scomb* ose *sckëmb* në shqip do të thotë *shkëmb* dhe, prandaj, *Skombandro* do të thotë *shkëmbor*.

Kështu, që nga kohët e Homerit, këtij lumi iu shtua cilësimi i *δινύεντος* (*dinientos*) - *i vrullshëm, me vorbulla e shtjella* (*), sepse derdhej tërë dallgë e tallaz (b).

Simoenta ose *Symuenta* është një fjalë që nuk është e vështirë të shihet se rrjedh nga shqipja. *Sum*

(a) Z. Keta në veprën e përmendur.

(*) *Iliada* 22, v. 148.

(b) Lumi Skamandro rridhte nga nga Kotilo (*Kotylo*), një grykë në malin Ida, Strabone da Demetrio Scepsio. Të tjerë besojnë se Simoenta buronte pikërisht nga Ida, por që Skamandroja kishte vendburim më ulët ἐν ὑπωρείᾳ Ἰδης (*en iporia Idis*) - në pjesë më të ulët të malit Ida. Nga kjo mund të nxjerrim se Simoenta, ngaqë kishte një burim më të lartë, duhet të përmbante më shumë ujë dhe Skamandroja më pak, por që mund të rritej jo pak pas shirave dhe të bëhej i rrëmbyer, si përrenjtë. Është e domosdoshme të pranohet, siç ka bërë Hajne (Christian Gottlieb Heyne, studiues dhe arkeolog gjerman. shën. përkth.), se Homeri e ka rritur në mënyrë poetike atë lumë duke e quajtur "të rrëmbyer".

do të thotë *shumë* dhe *uen* - *ujë*, ndërsa '*nde* - *brenda*, *në* (a). Pra Simoenta do të thotë një lumë që ka brenda shumë ujë; dhe, në fakt, duhet të përmbante shumë më tepër se Skamandroja, sepse buronte më lart se ai (*shih shënimin* (a)).

Po ky poet, flet edhe për dy burime (*) ku mbërritën Akili dhe Hektori, ndërsa njëri ndiqte tjetrin. Këto burime quhen nga Homeri κρουνοί (*kruni*). Por, në gjuhën shqipe, *croi* ose *crua* do të thotë pikërisht *krua*, *burim*, dhe unë besoj se te fjala *crua* gjenden dy fjalë, pra *crea* - *krye*, *kokë* dhe *uan* - *ujë*, për të treguar se kemi të bëjmë me një *krye uji*, pra *vendin ku nis të dalë uji*. Kështu që Homeri, me këto fjalë: κρουνώ δ'ίκανον καλλιρρόω (*kruno dikanon kalirroo*) ka dashur të tregojë vetë emrin e origjinës së këtij vendi: *arritën te dy krerë të bukura uji të rrjedhshëm*. Pastaj, në fakt, shton në gjuhën greke:

... ένζα δέ πηγαί

Δοιαί άναίσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος.

... prej këtej

dy burime (degë uji) rrjedhin nga Skamandroja i rrëmbyer.

Kapadocia, që ndodhej në Frigji, quhej *Caphtora* (*Kaftora*), sepse gëlonte nga ftonjtë, prej fjalës frigjo-

(a) 'Nde është fjala e vjetër latine endo - fund. Malte-Brun, *Vëllimi 6, kreu 119, faqe 248*.

(*) *Iliada 22, v.147*

shqipe *hâftua* - *ha ftua*, ose *câ ftua* - *ka ftua*, *ka ftonj* (a). Kështu, dhe Misia, një vend në Azi që kufizohej në lindje me Frigjinë e madhe, do të thotë *mëzë ëzia* - *mëzja e zezë* ose vetëm *mëzia* - *mëzja*, femërorja e *mëz* - *kalë i vogël* (b).

Edhe emri i malit Kaukaz ka prejardhje nga shqipja, pra, *kau*, analog me malin Tauro, *tër* në gjuhën shqipe dhe *tor* në atë kaldaike, dhe që rrjedh nga fjala hebreje *scior*, që do të thotë përsëri *kau*. Deti Kaspik e ka marrë emrin nga Kaukazi, sepse Kaukazi ngrihet mes detit Euksen (*emri i vjetër i Detit të Zi. shën. përkth.*) dhe Kaspikut. Ashtu si Kaukazi rrjedh nga *kau*, edhe Kaspiku ka si rrënjë të vet fjalën *kau*. Në jug të detit Kaspik jetonin Partët, të cilët ndoshta quheshin kështu nga fjala shqipe *barth* - *i bardhë*, *Barthë* - *të Bardhë*.

Mund të gjejmë edhe shumë etimologji të tjera për emrat e përveçëm ose të përgjithshëm me domethënie shqipo-frigje.

Atlanti dhe Deukalioni ishin të parët që ngritën koloni dhe sunduan në Greqi. Cekropi themeloi Athinën dhe, nga emri i tij, ajo u quajt Cekropia.

Edhe emrat Kodro, Kothos, Drymas njihen si emra frigje. Ndërsa fjala Atlas, në gjuhën shqipe, do të thotë *baba i lënë*, *i mbetur*. *at* (prej së cilës, te Homeri, shfaqet fjala *ἄττα* (*ata*) - *at*, *baba*) dhe *lasc* ose *losc* -

(a) *Keta në librin e përmendur më lart.*

(b) *Po aty.*

- *lashë, i lënë*. Pra *atlasç* ose *atlosç* - *atin e lashë* (a).

Atlanti quhej edhe *Henoch* - *hënor*, fjalë që rrjedh nga *bën* - *bënë*. Për më tepër, quhej edhe *hanach*, që, në shqip, do të thotë *varëse, gjerdan*, (b) si te latinët që, nga fjala *torques* - *gjerdan*, i dhanë emrin Torquato-s.

Pasardhësit e Atlantit, meqë ishin të afërm të Kadmos, u quajtën *Crysopelechi*, një fjalë greko-barbare ("*barbare*" në kuptimin "*jo greke*". shën. përkth.) që ka kuptimin *pleq të artë*: *pellechët* tingëllon si *pleqtë, pleqtë*, dhe χρυσοί (*hrisi*)- *të artë* (c).

Cekropi, kur mbërriti në Atikën e shkretë, gjeti aty banorë shpellash që, në gjuhën frigjo-shqipe, quheshin *ghien-crop* - *gjen gropë, gropëgjetës*, ose ndoshta *crop* do të thotë *shpellë, vrimë, gropë* ose *zgavër*, prej nga vjen fjala greke κρύπτα (*kripta*) - *shpellë* dhe κρύπτω (*kripto*) - *i fshehtë* (d).

Deukalioni vendosi ritin e zierjes së perimeve nëpër kusi të mëdha, për t'ua shpërndarë të varfërve për nder të Bakusit dhe ato kusi quheshin *cutri* - κύτροι (*kitri*) (e). Në gjuhën shqipe *çrth* tingëllon si *kusi*;

(a) *Keta, libri i cituar më lart.*

(b) *Po aty.*

(c) *Po aty.*

(d) *Po aty.*

(e) Κύτρα (*kitra*) dhe κύτρος (*kitros*), në dialektin eolik janë të njëjtat si χύτρα (*hitra*) dhe χύτρος (*hitros*) - *kusi, vorbë*. Duket se fjala shqipe i ngjan asaj eolike dhe, për më tepër, dallohet shqiptimi i υ në ς, çka përbën shqipti-

prej ku mori dhe Kothosi emrin e tij, pra ose thjesht nga ajo vazo, ose sepse aludohet për ritin e lartpërmendur të kusive të shenjta të Bakusit.

Kodros do të thotë *bukë*, edhe në shqip, *kodr* është një lloj *buke* (a). Nëse, në vend të Kodros, do të lexonim Kordos, kjo do të thotë *shpatë* ose *kordhë*; Kordo e kishte emrin edhe një luftëtar i madh.

Pastaj, nëse duam të mësojmë edhe domethënien e Deukalionit, do ta gjejmë përsëri vetëm përmes shqipes. *Dê* do të thotë *dhé*, *tokë*, sepse në dialektin eolik, fjalës greke γά (*ga*) i thonë γή (*gi*). Duke zëvendësuar shkronjën η me α, është përftuar fjala greke γά e pastaj, duke shndërruar γ ne δ është marrë δά (*dha*), fjalë e përdorur edhe nga fisi i dorëve, në dialektin e ri dorik. Ndërsa *kâ lën* do të thotë *ka lënë*. Pra, Deukalion do të thotë: *dheun ka lënë* - *ka lënë tokën*, duke aluduar kështu faktin e përrallës ku Deukalioni, pasi la pas tokën, u largua me një varkë dhe, në fund, mbërriti në malet e Atikës.

Drymas, ose më mirë Drymath, *hardhi e madhe* ose *dru i madh* (b) është njësoj sikur të thuhet *i madh si një pemë*, ose *i harlisur*, *i gjallë si një hardhi*.

min e vërtetë të lashtësisë. Për shkronjën shqipe 8 mund të lexoni në faqet 10 dhe 19.

(a) *Po aty*.

(b) *Dri ose Dry në shqip do të thotë hardhi ose triskull (bisk hardhie). Në anglisht, tree (shqiptohet trii) do të thotë pemë dhe është fjalë saksone.*

Emri frigj i Pelopës (a) është i përbërë nga dy fjalë shqipe: *pelë* dhe *lopë*, për të treguar pasuritë e Pelopës që përbëheshin nga pela dhe lopë (b), sepse bagëtitë ishin pasuria e më të lashtëve dhe e patriarkëve.

Emri i Priamit, gati si të thuash *Pariam*, vjen nga fjala *par*, që do të thotë *i pari*, fjalë analoge me fjalën greke *παρά* (*para*) që do të thotë pikërisht *para*, *përpara*, për të treguar një *famullitar* ose një *souvan*: nga e njëjta fjalë duhet të rrjedhë edhe fjala latine *primus*, që është gati si *parimus*. Paridi është një trajtë mikluese ose zvogëluese shqiptare, pra *parithi*, *i parthi*, ose *prijësi* (*princi*) *i vogël*, për të treguar djalin e ndonjë mbreti, në oborrin e të cilit spikaste për nga hijeshia, bukuria dhe *pamja hyjnore* Aleksandri (θεοειδής (*theoidis*) të Homeri).

Po emri i së famshmes Helenë, ç' domethënie mund të ketë? Nuk gjendet te greqishtja, por te shqipja. Ndoshta është emri i një gruaje të tillë, të cilës i shkon për shtat emri *elëna*, pra *e çmendura*, *e marra*, ose, siç do të thuhet më mirë në frëngjisht, *fole*, *folâtre*. Helenës së bukur, e cila duhet të ketë qenë edhe gaztore e lozonjare e madhe, me sa duket, i ka munguar ai gjykimi i urtë si prej një zonjë të rëndë shtëpie, e cila nuk e lë veten të tundohet, në shtëpinë e burrit, nga horrat e pafytyrë.

(a) Ἀρχαίον ὄντα Πέλοπα βάρβαρον φρύγα
(*arheon onta Pelopa varvaron friga*). Sofokliu te "Ajaksi".

(b) *Keta*, libri i përmendur më lart.

Heleni, faltari Helen, ka një kuptim të ngjashëm, që aludon për daljen, largimin jashtë vetvetes të atij që është i pajisur me një shpirt profetik; njësoj sikur të thuhej *i tërbuar*, ngjashëm me priftëreshat e Apollonit, *tërbimi* i së cilave parathoshte të ardhmen. Këtë e vërteton më së miri kjo, që Helena dhe Heleni kanë një shqiptim frymor përmbi tingullin ε, i cili ndjehet te fjalët shqipe *elën* - *i lënë*, *i çmendur*, mashkullore, dhe *elën* - *e lënë*, *e çmendur*, femërore, sepse shqiptohen sikur të shkruheshin: *hëlën*, *helën*. Kush e di nëse fjalët *fello*, *folle*, nuk kanë rrjedhur nga *ello*, *olle*, duke iu vendosur përpara nga një f që i zë vendin digamës eolike (*shkronjë e alfabetit të vjetër grek. shën. përkth.*), forma e së cilës ishte si një F dhe, për më tepër, edhe shqiptohej si tingulli f?

Madje dimë se, përpara shkronjës ε te Helena (Elena) shënohej digama dhe thuhej: *Φελένα* (*Felena*).

E njëjta gjë mund të thuhet edhe për Linon, mësuesin e Orfeut: flas për atë Lino, emri i të cilit mund të nxirret, me një ndryshim të vogël, nga ai Helen.

Emër i ngjashëm me Helen ishte edhe Olen, një poet i stërlashtë himnesh, ndoshta më i hershëm se Orfeu. Dihet se poetët e parë, ose ishin, ose e mbanin veten si të mbushur plot me shpirtin e Apollonit. Kështu që del se edhe Oleni kishte emrin *i tërbuar*, ose *i lënë*, ndërkohë që grekët e quanin frymëzimin poetik *entuziazëm*, madje edhe *mani* (a).

(a) Διό ή εύφρούς ή ποιητική έστí, ή μανιακού (dio i evfius i piitiki esti i maniaku) *Artistoteti te "Arti poetik"*.

Origjina e poezisë greke, thotë një autor (), kaloi nga shpirti i Apollonit te Fenomoeja dhe hyri, së pari, te Oleni.*

Malte-Bruni (b) thotë se, në rrënjët e gjuhës shqipe, shfaqet analogjia me gjuhën eolike (c), ngaqë te ato gjen përdorim digama, ose metateza e shkronjës *r* apo e ndryshimeve të tjera të shkronjave që përdoreshin nga eolët.

Po të zbatojmë këtë dukuri mbi emrin e Hektorit, gjejmë se edhe ai ka një domethënie analoge me atë që i është dhënë nga Homeri si *vrāsēs njerëzish* (d). Në shqip, *vrectoar* do të thotë *vrastar, vrāsēs*. Vendosni para shkronjës *ε* digamën dhe prej saj del *ve*, sepse digama shqiptohet edhe si bashkëtingëllorja *v* e dyfishtë (gjysmëzanorja *ω* e anglishtes. shën. përkth.) (e). Zhvendosni shkronjën *r*, dhe do të merrni *vrector*, nga fjala shqipe *vraam* - *vrās*. Vetë Malte-Bruni e pranon qenien e digamës në fjalën *vraam*, që është *ράειν* (*rain*), paskajorja e *ράω* (*rao*) - *prishi, shkatërroi*.

(*) *Patrici. "Della Poetica"*.

(b) *Vepra e sipërpërmendur Vëllimi 6, kreu 119, faqe 244.*

(c) *Gjuha eolike nuk ndryshonte rrënjësisht nga gjuha më e lashtë, më e palatuar dhe, ndoshta, më njërrokëshe, e pellazgëve dhe e cila kishte epërsi përmbi gjuhët e tjera të vjetra të Maqedonisë, Epirit, Thesalisë dhe Beotisë. Po aty, faqe 243.*

(d) ... *ίκανε δόμους εύ vaiετάοντας Εκτορος άνδροφόνοιο* (*ikane domus ei neetaontas Ektoros androfonio*). *Po aty. 6, v. 447, 448.*

(e) *Spiritus asper saepe pronuntiabatur tamquam*

Kështu që, nuk është pa përkrahje domethënia *frigjo-shqipe* e Hektorit dhe, aq më tepër, që ε-ja e Ε'κτορ e pranon frymën e ashpër.

Edhe friggjët i quanin cjepërit *ategi* (a) nga *at* - *baba* dhe αίγες (*eges*) - *dhi*. Kështu që *ategi* është një fjalë gjysmë barbare (b).

Guros ose *gluros*, në gjuhën frigje, do të thotë *gur*

Aeolicum digamma, vel tamquam consonans duplicata W littera apud Germanos maxime usitata duplici consonanti idest vau respondens. (*Fryma e ashpër shpesh shqiptohet si digama eolike ose si bashkëtingëllorja e dyfishtë W, shkronjë e përdorur shumë te gjermanikët dhe një bashkëtingëllorë dyfishtë që i përgjigjet shkronjës së tyre vau*). Becucci, *arti metrik. Studiuesit e greqishtes sot janë të një mendjeje se digama përdoret nga të gjithë grekët, prandaj nga të gjithë qubet, më parë, pikërisht digama greke. Dionisio d'Alicarnasso Ant. rom. Lib. 1. thotë se ajo shqiptohet si u ose si v, për shembull, uelia ose velia - vende moçalore, dhe kishte formën e dy gamave njëra përmbi tjetrën, kështu që i ngjante F-së. Ndërsa autori Prishano i atribuon shqiptimit të digamës tingullin phi (fi), prandaj, ndryshe nga të tjerët, përdor φ. Prisciano. Lib. 1.*

(a) Α'ττηγοι (*atigi*) Eustati e shpjegon αίγες άρρηνες (*eges arines*). Bokarti, *Lib. 2, kreu 53, thotë se Arnobi (Sica Veneria Arnobio, filozof dhe hitorian latin. shën. përkth.) është i mendimit që Aty e ka marrë këtë emër nga fjala frigje atages - cjepër. Por ai beson se Aty është emër i pastër hebre: athud.*

(b) *Keta*, libri i përmendur më lart.

ari ose *copë ari* (a), një fjalë që ka mbetur te shqiptarët *gûr* - *gur*, edhe pse jo prej ari (b).

Zelchia - *bar*, *barishte*, është një fjalë frigje (c) ndërsa te shqiptarët ka mbetur *zeschglia*, një lloj bari, që në Sicili quhet *gida* (d).

Mazeus, pra *Madzeus* - *Zeusi i madh*, (e) është një

(a) Γλούρεα χρύσεια, φρύγες γληρός χρυσός (glurea hrisea, friges gliros hrisos) *Hezekius*. γλούρεα χρύσεια. Φρύγες γληρός χρυσός (glurea hrisea. Friges guros hrisos) *Favorini*. (*Varinus Phavorinus, leksikograf latin i shek. të 16-të. shën. përkth.*)

(b) *Keta*, libri i përmendur më lart. *Sipas Bokartit, të dyja fjalët duhen korigjuar në γληρός (gluros). Bokarti, libri i përmendur më lart.*

(c) Ζέλκια, λάχανα φρύγες (zelkia, lahana friges). *Hezekius*.

(d) *Keta*, libri i përmendur më lart.

(e) *Juppiter in Phrygia Βαγαίος et Μαζεύς vocatur. Primum horum duorum vocab. significat magnum, abundantem, festinum. Alterum compositum est ex μά et ζεύς quod est nomen Jovis. Item μά in lingua carica, lydiaque, quae proxime accedit ad phrigium significat rheam. (Jupiteri në Frigji quhej Βαγαίος (vageos) dhe Μαζεύς (mazeus). E para nga dy fjalët ka kuptimin i madh, i bollshëm, i shpejtë. Fjala tjetër përbëhet nga μά (ma) dhe ζεύς (zeus), që është emri i Jupiterit. Fjala μά (ma), në gjuhët kariake dhe lidiake, që i ngjasojnë asaj frigje, do të thotë i madh). Boccart. de quaest. num Aeneas fuerit in Italia.*

fjalë gjysmë barbare, e lindur prej *mad* (*) - *i madh* dhe ζεύς (*zeus*) - *Zeusi* (a).

Ver cutb do të thotë *kusi* ose *gotë vere*: fjalë e përbërë nga *ver* - *verë* dhe *cutb* - *kusi*, *kupë* ose *vazh* (b).

Sychsi (c) - *këpucë*, ndoshta vjen nga fjala shqipe *sucul* - astari i brendshëm i këpucës (d).

Sminthos - *miu*, në shqip quhet *my* - *mi* dhe *myt* - *minjtë*, në shumës, prej nga rrjedh μύς (*mis*) (e).

Moriscos ishte rrësheku apo shakulli me verë i Bakusit. Duket se rrjedh nga ρώξ (*roks*) dhe *rusch* -

(*) Μαῖ (maj) - *i madh*, në *gjuhën indiane* Μαί, μέγα ἰνδοί (mai, mega indi). *Hezekius*.

(a) *Keta*, libri i përmendur më lart.

(b) *Po aty*.

(c) Σύκσοι (siksi) - *këpucë frigje*. *Bokarti*. Te *Hezekiusi kemi* Σύκχοι ὑποδήματα φρύγια (sikhi ipodimata frigia)

(d) *Keta*, libri i përmendur më lart.

(e) *Helianus, Clemens et Scholiastes Homeri murem ajunt vocari* σμίνθος. *Incolae Amaxitus urbis in Troade templum habuerunt structum in honorem Apollinis dicti Σμίνθεος, aut Σμίνθεός quod liberaverit regionem a muribus, σμίνθος est Myseorum lingua.* (*Helianusi, Klemensi dhe Skolastikët thonë se Homeri ka përdorur fjalën* σμίνθος (*sminthos*). *Banorët e qytetit Amaksitus në Troadë kishin ndërtuar një tempull për nder të Apollinit që i thoshin* Σμίνθεος (*smintheos*), ose Σμίνθεός (*smintheus*) *i cili kishte shpëtuar rajonin nga minjtë, σμίνθος në gjuhën e Myseorëve*). *Bokarti, libri i përmendur më lart dhe Hezekiusi.*

rrush në shqip, pasi, vetë rrësheku, në këtë gjuhë, quhet *ryschech* (*ryshek*).

Dhelpra në gjuhën frigje quhej *vanos* (ουάνος - *uanos*) (a) dhe në shqip *ghiuvan*, që në vetvete do të thotë *gjuan* ose *gjuetare* (b).

Mbreti i koribantëve quhej *ballin* (βαλλήν - *valin*) (c). Ka marrë një farë kuptimi nga fjala shqipe *valá* ose *vlá* - *vëlla* (d).

Danos (e) quhej ujku. Kush mund të thotë se nuk rrjedh nga fjala shqipe *denë* - *dhen*, *dele*, kundër të cilave sulet më shumë ujku, fjalë që do sikur ta përshkruajë atë si *shqyerësin e dhenve*.

Së fundi, vjen fjala shumë e famshme frigje *bek*, e ngjashme me fjalën shqipe *bûk*, pra *bukë* (f) dhe tjetra

(a) Ουανούν (*uanun*) quhet dhelpra. Bokarti, libri i përmendur më lart.

(b) Keta, libri i përmendur më lart.

(c) Duhet mbajtur parasysht se fjala shqipe *vlá* - *vëlla*, mbart edhe një farë respekti, kështu që mund t'i shkojë më së miri një sovranit më të vjetër, i cili ishte si *vëlla* i madh për familjen.

(e) Δάνος (*danos*) do të thotë ujku. Bokarti libri i përmendur më lart.

(f) Βέκ, βεκός, βέκκος (*bek*, *bekos*, *bekos*) quhet *buka* në gjuhën frigje. Bokarti libri i përmendur më lart. Βεκός, άρτος φρύγες (*vekos artos friges*) *Hezikiusi*.

Kësaj mund t'i shtojmë dhe pohimet e Herodorit te *Euterpa* l.2 në fillim: ... έπυνθανετο οίτινες άνθρώπων βεκός τί καλέουσι πυνθανόμενος δέ εύρισκε φρύγας

durion - *dru*, që shqiptarët e quajnë *druri*. Kjo fjalë është bërë e njohur nga kali i Trojës, vepër e Epeusit dhe Minervës. E përmend Homeri te Odiseja me fjalën *δορατές* (*dorates*) (a) dhe, po ky poet, e quan *δρατα* (*durata*) *drurin* në përgjithësi. (b)

Kështu shpjegohen këto fjalë frigje dhe të tjera përmes gjuhës shqipe; fjalë që Bokarti mezi i spërdredh e i sjell vërdallë: ndërkohë që, njëherësh, i është dhënë një kuptim edhe koribantëve *kaberë*, pra *kaborë* - të *borës* (c) që vetë Bokarti i kishte cilësuar si fjalë fenikase.

Gjuha shqipe tregon se këto fjalë, me siguri, kanë

καλέοντας τόν άρτον. (epinthaneto itines anthron vekos ti kaleusi pinthanomenos de eriske frigas kaleontas ton arton).

Duhet dalluar nga bsk - byk, kashtë, që shqiptohet me y. P. Lecce Gram. shih faqet 10 dhe 19.

(a) ... *καί ἴππυ κόσμον άεισον*

Δρατές τόν Επειός έποίησεν σύν Άθήνη. *Odiseja lib. 8, v. 492, 493.*

(... ke ipu kosmon aison

Durateu ton epios epiisen sin athini)

(b) *Odiseja 5, v. 162. δρατα μακρά ταμών* (*durata makra tamon*) *Lukreci lib. 1, v. 477, 478. Nec clam durateus Trojanis pergama partu. Inflammasset equus nocturno Grajugenarum: δούριος ἴππος Άθήνησι έν άκροπόλει* (*durios ipos athinisi en akropoli*) *Hesikius. δούρα ξύλα* (*dura ksila*). *Po aty.*

(c) *Shih më sipër, faqja 26.*

kaluar te helenët nga këta barbarë, të cilët ishin nën pushtetin e tyre. Duhet thënë se ka edhe shumë fjalë frigje të cilat nuk shpjegohen dot me shqipen (a),

(a) *Zoti Keta, duke u përpjekur të shpjegojë gjithçka përmes shqipes, bie shpesh në interpretime artificiale që e çojnë në rrugë të gabuar dhe në gjetje të çuditshme. Për shembull, Adam, Haddëm - ha dëmin. Eva, Heva - e vëa - e veja. Dëgjoni se çfarë thotë ai për Rean: "Rea, nëna e perëndive, quhej Κυβήβη (kivivi) të cilës i pëlqente Ἄττης (atis). Η'βη (ivi) nuk ndryshon nga Hebe ose nga Heva, e cila u krijua e pjekur seksualisht, prej nga del κυβήβη (kivivi), pastaj, κύω και ήβη (kio ke ivi), e cila ngaqë u nxor nga kocka dhe nga mishi i Adamit, prandaj quhet edhe Rea (e reja), që për ne do të thotë Nussa, dhe kështu quajmë nusen. Ndërsa për të, pastaj, Adami qe Haddëm - ha dëmin. Për më tepër, ne quajmë e vë, të venë, duke aluduar kështu me karakterin e ve të Evës në lidhje me burrin e saj, zotin e vërtetë", etj. Në një vend tjetër thotë se fjala barbar vjen nga bâr bâr, duke dashur të tregojë se barbarët ishin të tillë, që endeshin nëpër fushat me bar sepse ishin të egër. Ai ka qenë një njohës i mirë i greqishtes dhe një njeri i ditur, por nuk e njihnte hebraishten, gjë që mund ta kishte ndihmuar mjaft. Pastaj, ngaqë e kishte pushtuar shumë dashuria për popullin e tij shqiptar, rrëshqiste më lehtë. Sikur të kishte pasur njohuri të hebraishtes, do të kishte dalluar te emrat Adam dhe Eva etimologjinë hebreje: Hadam - burrë, sepse u krijua nga haadama min harar - pluhuri i tokës Zanafilla 2, v. 7 dhe Chavva - Eva, sepse ishte nëna cha e të gjithë njerëzve të gjallë: chava vixit Zanafilla 3. 20.*

por ky nuk është një fakt aq i rëndësishëm sa për të treguar se gjuha shqipe nuk ka pasur lidhje me gjuhën frigje.

Por ajo ka ende lidhje me pellazgjishten. “Një vëzhgim i ri dhe i rëndësishëm”, - thotë Malte-Bruni (a), - “tregon karakterin pellazgjik të gjuhës shqipe; nga që, sipas Herodotit, emrat e shumë perëndive greke vijnë nga gjuha pellazge, edhe ne gjejmë te shqipja *deet* - *deti*, nga e cila rrjedh θέτις (*thetis*): *dee* - *dbé*, *tokë*, prej nga rrjedh δηώ (*dio*) ose δημήτηρ (*dimitir*), emri i Demetrës. *Herë*, ἄηρ (*er*) - *era*, prej nga rrjedh ἴρη (*ir*), Junona, e përfytyruar si ajri (*hyjnesha greke Era, gruaja e Jupiterit. shën. përkth.*) *Dieli* - *dielli*, nga e cila rrjedh δέλιος (*delios*), emri i dytë i Apollonit, Zotit të Diellit dhe *vrane* - *uranësirë*, *re*, prej nga rrjedh ούρανός (*uranos*), *Qielli*”.

Pastaj vazhdon më tej: “Megjithëse, çfarë kemi vërtetuar deri tani nuk është pohimi i mirëfilltë i Herodotit, i cili e pranon vetë se ai nuk kishte nocione të sakta për gjuhën e pellazgëve (b) dhe përmend vetëm

Zgjedhja prej atij ato etimologji që m'u dukën më të arsyeshme dhe që gjejmë mbështetje në histori. U shtova disa nga të miat dhe disa të marra hua nga të tjerët, por të vlerësuara si të vërteta nga faktet dhe historia.

(a) *Lib. 119, faqe 245*

(b) Ἡντινα δέ γλώσσαν ἰέσαν οἱ Πελασγοί οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν (intina de glosan iesan i pelasgi uk eho atrekeos ipin) *Herodoti. Klio, lib.1.*

Junonën mes këtyre hyjnive, por, të paktën, kjo është shenjë se disa fjalë nga lashtësia më e largët janë ruajtur në gjuhën shqipe”.

Dhe vërtet që shumë fjalë tepër të lashta janë ruajtur në të folurën shqipe. Do ta shohim këtë më poshtë, sidomos lidhur atë që i jemi referuar si gjuha frigje. Këtu, po kujtojmë vetëm dy fjalë të tjera të sjella përsëri nga Malte-Bruni. E para është *eudy*, një emër, thotë ai, që e meriton të gjithë vëmendjen tonë, sepse poemat orfease tregojnë me këtë fjalë ujin dhe e cila i ngjan shumë fjalës shqipe *ue, uen* (a). Fjala tjetër është *Larthés*, që do të thotë *kastë zotërinjsh* në gjuhën etruske. Në shqip, *të Larthët* do të thotë *ata që janë më lart*, nga fjala *larth - lart*.

Për më tepër, vetë emri i pellazgëve mund të shpjgohet përmes shqipes dhe ka kuptimin *të vjetër, të lashtë*. *Plaschi* ose *Pelaschi* dhe *plascica* ose *paleaschica*, do të thonë *njerëz pleq, të vjetër*, nga fjala *plach - plak* dhe, në shumës, *plechët - pleqtë* (b).

(a) Malte-Brun. lib. 119, faqe 232.

I ngjan fjalës frigje βεδύ (vedi) Clemens Alexandrinus post Didymum ait, Phryges aquam vocare βεδύ, quodue Orpheus et Dion usurparint eandem vocem hac significatione. (Klemens Aleksandrinusi, sipas Didimumit, thotë se frigjtë e quanin ujin βεδύ dhe se Orfeu dhe Dioni përdornin këtë fjalë me të njëjtin kuptim). Bokarti, libri i sipërpërmendur. Prej kësaj rrjedh dhe fjala latine vadum si dhe voda - ujë, e sllavëve.

(b) **Plach** - plak, ngjan me πάλαι (άκ) (pale, palak)